

FUNKCIONÁŘ ÚV ČSM

„Kádrovka“, namísto druhé předmluvy

*Bláhově požadujeme pravdu. Jako by přicházela skrze udělení.
A mohli jsme ji obdržet darem. Zatímco od nepaměti se pravdy
zmocňujeme jen násilím na vlastní přirozené náklonnosti ke lži.
(Politika pro každého, úvodní motto knihy)*

Jan Procházka se narodil 4. února 1929 v Ivančicích u Brna,¹ do kraje zbožného a agrárního jihomoravského venkova. Na svět přišel do rolnické rodiny Aloisi (1900) a Ludmile Procházkovým (1908).² Na základě půdní výměry přibližně 25 hektarů, které rodina obhospodařovala, patřila stavovsky ve venkovské komunitě mezi střední rolníky. Vlastnili domek,

1 S úvodní větou rovnou uvedme, že v Ivančicích přišly na svět v roce 1929 hned dvě nepřehlédnutelné osobnosti československého filmu. Vedle Jana Procházky šlo také o herce Vladimíra Menšíka.

2 Pokud není uvedeno jinak, nepatří jako součást k doplněné kritice pramene nebo rozváděnému obecnějšímu kontextu, tak níže uvedené základní faktografické údaje k osobě Jana Procházky přebírám z kádrových materiálů, konkrétně: Jana Procházky ze září 1954 a stejného typu dokumentů k osobě jeho manželky Mahuleny Procházkové z června 1963. Jedná se jednak o standardizované dotazníky, a dále o „literární“ životopisy obou, jež o sobě napsali. Třetím okruhem přiložených dokumentů je několik souhrnných hodnotících posudků doporučujících zahraniční cesty: u nich v Procházkově případě ze strany jednotlivých organizací ÚV ČSM; ve druhém k osobě manželky potom od někdejšího ředitele Československého státního filmu Aloise Poledňáka, redaktora *Literárních novin* Sergeje Machonina a Boženy Vaculíkové. Materiály k oběma se dochovaly jako součást signálního svazku StB vedeného na osoby Huberta Steina (1906) a Milenu Kubiasovou (1930); viz Archiv bezpečnostních složek (dále jen ABS), fond: Historický fond Státní bezpečnosti, a. č. H-683 (a. č. Z-4646 MV, a. č. 616 331 MV), „MILUŠE“ (reg. č. 43), část sv. č. 5, č. l. 7–23. Dotazník a kádrové materiály. Dále ze spisu cituji jako: ABS, a. č. H-686 „MILUŠE“, a příslušnou část svazku a číslo listu.

pole, několik zvířat a byli hospodářsky soběstační. Jako tzv. středňáci nepatřili v ivančickém mikrosvětě ani k nejbohatším sedlákům, jimž se v tomto prostředí dostávalo největší autority a kteří stáli také na vrcholu pomyslného sociálního žebříčku, ani mezi majetku prosté bezzemky, spoléhající se na svou jedinou hmotnou oporu, totiž vlastní pracovní sílu. Z hlediska toho nejzákladnějšího – vlastnictví půdy – patřili Procházkovi v tomto katolickém a přirozeně konzervativním světě „doprostřed“ těchto staletými utvářených sociálních hierarchií; a stejně jako u ostatních hospodářských vlastníků, také v případě rodiny Procházkových se dědilo vlastnictví gruntu z generace na generaci.

Dílejší okolnosti a rodinné majetkové neshody vedly nicméně k tomu, že Procházkův otec opustil rodinný dům a přijal na určitou dobu práci u místního statkáře. Přechodná situace, jež mladou rodinu situovala do pozice námezdní síly, byla spojena s charakteristickou žitou realitou této sociální skupiny a všemi s tím spojenými obtížemi, a Jan Procházka v chlapeckém věku spolu s rodiči a o pět let mladší sestrou Ludmilou žili v provizoriu některého z hospodářských stavení, možná i samotných stájí statku. Informace zanesené do kádrového materiálu z roku 1954 je třeba v tomto případě doplnit, a to další nikoliv nepodstatnou črtou k pozdějším Procházkovým postojům. Majitel statku, jistý Goldmann, byl židovského původu a dle všeho zkušenost rodiny s ním byla korektní, a nikoliv jen tzv. třídně negativní, jak by se dalo usuzovat z pozdějšího oficiálního životopisu. V jednom z mnoha odposlechů tajné policie z konce 60. let, sledující již Procházku a jeho přátele, bylo zaznamenáno, že právě na základě tohoto prožitku se Jan Procházka po celý další život dosti razantně vymezoval vůči jakýmkoliv projevům antisemitismu.³

Procházka-žák vychodil v letech 1936–1941 obecnou a poté v letech 1941–1945 měšťanskou školu. Dobrý školní prospěch jej vedl k tomu, že dále usiloval a nakonec se i z vlastní vůle rozhodl pro cestu dalšího vzdělání. V tom se však synovy ambice střetly s představami Aloise Procházky, který měl naopak za to, že se plně začlení a začne pracovat v rámci rodinného hospodářství. Šestnáctiletý mladík si tajně podal přihlášku na vyšší rolnickou školu do Přerova, kam byl posléze i přijat a kam po matčině přímlově u otce rovněž nastoupil. Studium nakonec zahájil na ústavu stejného druhu v Olomouci, kam jej přeřadili z kapacitně organizačních důvodů. Jeho rozhodnutí vzdorovat rodinnému vlivu, určovat sám

3 ABS, a. č. H-686 „MILUŠE“, část sv. č. 4, č. l. 29, Obsahová zpráva z 6. srpna 1969 (odposlech).

vlastní budoucnost a prosadit si studium odpovídalo základním rysům Procházkovy povahy. Lenka Procházková charakterizovala svého otce v dětském a dospívajícím věku jako výraznou osobnost, jíž se ze strany okolí dostávalo přirozené autority: „Měl dětství určené tím, že musel pomáhat na poli a v hospodářství [...] Vždy byl dost vůdčí typ. Jednou si hráli na napoleonské války a v rámci toho boje on najednou vykřikl: zapalte stohy! A oni je skutečně zapálili. Takže tam shořelo sklizené pole [...] takže děda to musel zaplatit. Táta byl hodně bit, celé dětství [...] ale myslím si, že to nebral jako nějakou nespravedlnost. Tehdy se tak vychovávalo, děda byl bezradný a nevěděl, jak si s ním poradit.“⁴ Mladší dcera Iva Procházková vracela se k jím zprostředkovanému obrazu dětství podobně: „Nebo si tajně půjčil dědovy voly a v noci s nimi někam jel a nedopatřením rozrazil pomník z první světové války. Z toho byl úplně strachy vedle! Sešli se s jedním pracovníkem z vesnice a slepovali to tajně v noci. Tatínek byl neustále taky bitej, řezanej, pořád se pral s vesnickými hochy, ale vždycky nám to vyprávěl s takovým krásným humorným nadhledem. Nám vlastně nedocházelo, že to bylo drsné dětství. Až v dospělosti jsme na to přišly. On totiž chtěl dětství vidět takto.“⁵

Jeho povahové rysy, jistá nepoddajnost a zjevný temperament, se spolu s právě skončenou válkou začaly mísit také s jeho nabývaným politickým uvědomováním. Začal se rychle identifikovat s komunistickým hnutím, byl přesvědčený o nevyhnutelnosti proměny celého svého okolí a již v červenci 1945 si podal přihlášku do Svazu české mládeže (SČM) v Ivančicích. Motivace těchto jeho rodičů se postojů nebyly nepodobné politickým názorům bezpočtu mladých lidí poválečné generace. S odstupem dvaceti let vykreslil v románu *Ať žije republika* a jeho filmové adaptaci společenství rodné obce jako nemálo problematické. Hojně se v nich vyjadřoval k pokrytectví, tematizoval případy kolaborace, na pozadí osvobození spolupráci s jakoukoliv mocí, drancování majetku anebo živelnou retribuci.⁶ V poměru k místní komunitě šlo ale hlavně také o popis místních hierarchií, sociálních dominancí a subalterních rolí odvislých od nejvíce

⁴ *V žáru moci*. TV dokument z cyklu *Předčasná úmrtí* (rež. Jordi Niubó). Česká televize 2001; dále cit. jen jako *V žáru moci* (2001).

⁵ Rozhovor s Ivou Procházkovou, in: NUSLAUER, Ondřej. *Už zase skáču přes kaluže: Film Karla Kachyni v žánrovém diskurzu filmů s dětskou tematikou* [Bakalářská práce]. FF UK, Katedra filmových studií, 2017, s. 83.

⁶ Blíže viz kap. Demytizátor minulosti.

určujícího majetkového kritéria. Jakkoliv se jednalo o svébytná umělecká díla, utvářená z pozice příslušného autorského záměru a ovlivněná i dobovými a společenskými činiteli poloviny 60. let, šlo o reflexi s výraznými autobiografickými rysy. Komentoval je v tomto smyslu jak autor, tak i vnější okruh jeho nejbližších. Se zážitky z okupace a viděným v době osvobození spojovala postoje svého otce i dcera Lenka Procházková, která jeho vzdálení se rodné obci vysvětlovala rovněž právě tím, že okolí svých sousedů začal po květnových událostech definitivně vidět kriticky.⁷ Ve velmi podobných odstínech, ve světle polemiky se sociálně-majetkovým uspořádáním, mentálními vzorci a normami venkovské komunity, četla otcovo názorové tříbení i mladší dcera Iva.⁸ Naopak přibližování se a ztožňování Jana Procházky s komunistickým hnutím a v důsledku toho také principiální rodinný rozkol, vedoucí do zásadní roztržky stále radikálnějšího syna s nejbližšími, přiblížila vzpomínkou jeho mladší sestra: „Začal pracovat politicky ve svazu mládeže a začal nás přesvědčovat, že když volil tatínek komunisty při prvních volbách [1946], takže by měl být první, kdo vstoupí do družstva. No, a to narazila kosa na kámen, protože tatínek už věděl, kam to spěje [...] ta roztržka byla tak veliká, že Honza přestal jezdit domů, tatínek o něm nechtěl ani slyšet. Odmaturoval a šel dělat vedoucího na statek mládeže do Ondrášova. Bylo to plno nadšení ale málo znalostí. Oni dělali hodně, ty děcka, ale neuměli to.“⁹

Do komunistické strany vstoupil politicky vyhraněný mladík nedlouho po nabytí plnoletosti, v prosinci 1947. K motivacím k tomuto kroku se vrátil pamětnicky a líčil, že dosti zásadně k tomuto rozhodnutí přispěla vlivem také osoba Josefa Smrkovského: „Velký dojem na mne udělal jeden komunistický předák, který náš statek [mládeže v Ondrášově] slavnostně v devětačtyřicátém otevíral a jehož vliv na mne působil už na jeho přednáškách v Olomouci, kam jezdil z ÚV KSČ jako krajský instruktor, [Smrkovského] projevy mě vlastně přivedly do KSČ.“¹⁰ Jako nový člen strany organizoval studentské umělecké soubory a někdy v této době vedl také brigádu ke stavebním pracím na důležitém místě regionální

⁷ *V žáru moci* (2001).

⁸ Rozhovor autora s Ivou Procházkovou dne 15. 1. 2025.

⁹ *V žáru moci* (2001).

¹⁰ SOELDNER, Ivan: Jak se máte, pane Prochásko? Syn kulaka, svazák, nejpilnější autor, přítel Novotného, tribun lidu vypovídá. *Kino*, 1968, roč. 23, č. 16, s. 2–3.

Rodina Procházkových v roce 1939, sestra Ludmila a desetiletý Jan

paměti, pietní lokalitě při bývalé obci Javoříčko na Litovelsku, v květnu 1945 srovnané se zemí jednotkami SS.

Únorového převratu se účastnil na uvedené Vyšší rolnické škole v Olomouci. Její někdejší atmosféru charakterizoval úměrně povaze dokumentu, do něhož se v roce 1954 vyjadřoval. Podle kádrového životopisu na škole prý vládlo ovzduší bohatých sedláků a bývalých agrárníků: „Z toho důvodu stmelil jsem kolem sebe hlouček malodomařských a nemajetných studentů a spolu s nimi jsme vydávali studentský časopis Naše Tribuna. Pro oblibu tohoto časopisu jsem byl několikrát zvolen předsedou studentské samosprávy.“ Z této pozice aktivně vystupoval také v samotných únorových událostech; uváděl, že byl iniciátorem založení akčního výboru studentů, který prováděl „očistu školy“.

Studium v Olomouci ukončil s vyznamenáním v roce 1949 a po maturitě pracoval krátce na státních statcích mládeže, konkrétně vedl statek v Ondrášově na Olomoucku. V roce 1950 se také oženil. Do deníku si v roce 1965 zapsal, že se tak stalo po „uhozeném obřadu na zaplivaném venkovském národním výboru“, co uvedme také jako jedinou bližší informaci z těch, jež posléze autor zápisu stavěl proti láskyplným vyznáním na adresu své ženy.

Mahulena a Jan Procházka (1965)

S ohledem k základním východiskům etickým, respektu směrem k lidskému privátnu (ale také i faktickým potřebám výkladu), je dále dostačující obecné konstatování, že Jan Procházka vstoupil do manželství určovaného zjevně vzájemnou úctou a celkově do svazku mimořádně harmonického. Jeho nastávající manželka Mahulena Procházková (narozena jako Micková, rovněž v roce 1929) byla dcerou českého vlasteneckého učitele, který v roce 1942 zahynul v nacistickém koncentračním táboře. Po skončení válce absolvovala učitelský ústav a mezi roky 1948–1950 působila jako učitelka v pohraničí. S budoucím mužem se seznámili v Olomouci a v létě 1949 se také ona jako brigádnice připojila k mladé komunitě ondrášovského statku. Poté, co se rodina přestěhovala do Prahy, nastoupila manželka jako vychovatelka v internátu při škole ministerstva zahraničních věcí v pražských Dejvicích, posléze působila do sklonku 50. let jako pionýrská oddílová vedoucí, poté zůstala v domácnosti. V roce 1951 se mladým manželům narodila dcera Lenka a roku 1953 druhá dcera Iva.¹¹ Tomu, že Jan Procházka

¹¹ Pro úplnost dodejme známý fakt, že obě dcery: Lenka a Iva Procházková se v dospělém životě staly rovněž spisovatelkami a respektovanými osobnostmi domácí literární scény.

nepatřil k osobnostně fádním typům, nasvědčuje rovněž další z vyplněných odpovědí do kádrových materiálů. K dotazu, zda žije s někým ve společné domácnosti, do příslušné kolonky namísto jména uvedl vzhledem k povaze dokumentu poměrně nonkonformně: „Pension ,star““.¹²

V souvislosti se sňatkem popsala zároveň Procházkova sestra pokračující generační a především názorově-politický konflikt syna s otcem: „Přijel to říct, že se bude ženit a že bude rád, pokud rodiče na svatbu přijedou. A tatínek to odmítl, že ne, že to trvá a svůj názor nezměnil. A maminka na to pověděla: Poslouchej, ten kluk se bude ženit, tak mu musíš taky něco dát, ne? Tak mu tatínek dal úspory, které Honza vložil hned do statku Ondrášov.“¹³ Okolnosti tohoto rozkolu jistě umocňovaly i události, kterým byla dle všeho vystavena rodina v Ivančicích ve spojitosti s kolektivizačním nátlakem na jejich začlenění do družstva. Jan Procházka později uvedl, že otec byl po roce 1948 kategorizován jako tzv. kulak,¹⁴ a dokonce byl i na dobu asi jednoho týdne zadržen, na co posléze vstoupil do JZD.¹⁵

Již v době studií pracoval Procházka od roku 1948 také v Krajském výboru Svazu české mládeže (SČM), tedy regionálně fakticky výkonném orgánu mládežnické organizace. Bylo patrné, že se s ním jako s tzv. kádrovou rezervou, resp. budoucím pracovníkem svazáckého aparátu počítalo. Jako čerstvý svazový funkcionář absolvoval stranické školení, konkrétně v roce 1948, kdy navštěvoval ústřední školu SČM v Klecanech u Prahy. Po dubnové slučovací konferenci z roku 1949, jež spolu s komunistickým převzetím moci unifikovala dosavadní existující mládežnické organizace do jediné,¹⁶ byl Procházka zvolen za člena ÚV již sjednoceného Československého svazu mládeže (ČSM) a zároveň zastával také funkci předsedy Ústřední rolnické komise mládeže při ÚV ČSM.¹⁷

¹² Jméno manželky, nacionále, žádané politické informace atd. přirozeně uváděl v dalších částech dokumentu.

¹³ *V záru moci* (2001).

¹⁴ Zaznělo, že rodinná výměra činila přibližně 25 ha; a přestože se výklad lišil lokalita od lokality, „vesnickým boháčem“ se zemědělec stával zpravidla při držení více než 20 ha.

¹⁵ SOELDNER, Ivan: Jak se máte, pane Procházkó?, s. 2.

¹⁶ Ustavující konference ČSM proběhla ve dnech 23.–24. dubna 1949, na jejím základě se slučovaly dosavadní Svaz české mládeže (SČM), Svaz slovenské mládeže (SSM), Svaz polské mládeže a Svaz mládeže Karpat. K této problematice a svazu mládeže se vyjadřují také FRANC, Martin – KNAPÍK, Jiří: *Mezi pionýrským šátkem a mopedem: Děti, mládež a socialismus v českých zemích 1948–1970*. Praha, 2018, s. 379–389.

¹⁷ Ústřední orgány ČSM. *Severočeská Mladá fronta*, 1949, roč. 5 (26. 4.), s. 1.